

ving van de na-oorlogse migratie kan bijdragen tot een beter en genuanceerder debat over migratie vandaag. Het kan ook heel wat jongeren van de tweede en derde generatie vandaag inzicht geven in het leven van hun ouders en grootouders hier. De lat voor het vervolg ligt hoog, waarbij de afstand tussen de migratiegeschiedenis en de hedendaagse sociale en politieke ontwikkelingen steeds kleiner zal worden. Ik kijk er nu al naar uit.

Dirk Geldof, Universiteit Antwerpen
& Kenniscentrum Gezinswetenschappen Odisee

Bruno Yammine, *Fake news in oorlogstijd. Duitse mediamanipulatie en de Flamenpolitik (1914-1915)* (Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2021). 391 p. ISBN 9789461663788.

DOI: 10.52024/tseg.11567

In dit boek biedt onderzoeker Bruno Yammine een fascinerende inzicht in het ontstaan (of: de doelbewuste creatie) van mythes die tijdens de Eerste Wereldoorlog leidden tot polarisering in bezet België. Deze mythes hadden na de oorlog nog lange tijd impact op de Vlaamse Beweging en, als gevolg daarvan, op de Belgische politiek. In zijn proefschrift *Drang nach Westen, de ideologische basis van de Flamenpolitik 1870-1914* onderzocht Yammine eerder de negentiende-eeuwse Alduitse wortels van het Duitse beleid om Vlaamsgezinden los te weken uit de Belgische natie en in te zetten voor de verzwakking van de Belgische staat. In *Fake news in oorlogstijd* bestudeert hij hoe in de door de Duitsers gecontroleerde pers een voedingsbodemp werd gecreëerd voor wat later bekend kwam te staan als *Flamenpolitik*. Daarbij focust de auteur op de eerste twee oorlogsjaren en benadrukt hij de vroege start van dit beleid (vanaf augustus 1914) en de manieren waarop de bezetter 'geduldig en planmatig op de Vlaamse beweging inwerkte'.

Doel van het boek is een analyse van 'de mechanismen die in de context van een grootschalig conflict aan de grondslag lagen van propaganda en als dusdanig de publieke opinie beïnvloedden'. Yammine komt hiertoe door zeer nauwgezet de herkomst uit te pluizen van verhalen en mythes die in de gecensureerde en activistische pers werden ingezet met propagandistische doeleinden. In hoofdstuk 4 laat hij bijvoorbeeld zien hoe Duitse en Oostenrijks-Hongaarse anti-Britse propagandaverhalen over

de val van Antwerpen een weg vonden naar de *Gazet van Brussel*. De auteur signaleert dat de intertekstualiteit 'te groot' is 'om als louter toeval afgedaan te worden'. In hoofdstuk 7 reconstrueert hij het ontstaan van de mythe dat Vlaamse frontsoldaten de dood vonden door de Nederlandsonkundigheid van Franstalige officieren. Door te wijzen op intertekstualiteit toont Yammine aan hoe geruchten zich verspreidden en verzonnen verhalen door geleidelijke overdrijving en langdurige herhaling steeds aannemelijker en vanzelfsprekender werden. De nieuwsgierige lezer vraagt zich af hoe de auteur precies te werken is gegaan bij het opsporen van die intertekstualiteit. In zijn inleiding kondigt hij zijn aanpak aan als 'tekstkritiek', waarbij hij gebruik maakt van 'filologische invalshoeken', maar hij legt helaas niet uit hoe dat proces precies in zijn werk is gegaan.

Eén van de kernvragen in dit boek, en meer in het algemeen in de historiografie over activisme en *Flamenpolitik*, is die naar het ontstaan van beide fenomenen. Yammine beklemtoont dat de Duitse bezettingsmacht in de verlangens en eisen van de Vlaamse Beweging een voedingsbodem zag voor het stimuleren van de politieke verdeeldheid in België, met als doel de verzwakking van de Belgische staat. Mede door de Duitse propaganda radicaliseerde een deel van de Vlaamse Beweging en evalueerde deze tot een activistische, anti-Belgische stroming die bereid was in verregaande mate mee te werken aan de ontmanteling van België. Yammine benadrukt hierbij de Duitse manipulatie van al bestaande politieke ontevredenheid onder Vlaamsgezinden, net als zijn Duitse collega's Jakob Müller en Sebastian Bisschoff in recente publicaties deden. Interessant is ook dat Yammine de Duitse bedoelingen van de *Flamenpolitik* nadrukkelijk in verband brengt met de Duitse ambities met betrekking tot neutraal Nederland. Toch blijft het uiteindelijk een kip-of-ei-vraag wat er het eerst was: de *Flamenpolitik* of (de vruchtbare basis voor) het activisme. Voor een simpel antwoord op die vraag is de geschiedenis, zoals wel vaker, te complex.

De verdienste van de auteur is dat hij nauwgezet de wisselwerking tussen bezetter, (Franstalige) pers en Vlaamsgezinde groepen in kaart brengt. In hoofdstukken 5 en 6 laat Yammine bijvoorbeeld zien hoe de Duitsers in 1915 verschillende pamfletten in omloop brachten die zogenaamd afkomstig waren van Franstaligen, en die met hun anti-Vlaamse retoriek Vlaamsgezinden moesten provoceren. De Duitsers hoopten zo Vlamingen die ontvankelijk waren voor anti-Belgische gevoelens de collaboratie in te duwen. Als een detective ontrafelt Yammine de totstandkoming en verspreiding van de publicaties en herleidt hij de herkomst van de ideeën die erin gepresenteerd werden.

Hoewel Yammines reconstructies soms zó nauwgezet zijn dat het de lezer duizelt, laat hij op overtuigende wijze zien dat de Duitse bezetter de Vlaamse Beweging deskundig manipuleerde. In zijn conclusie noemt auteur het ‘onthutsend’ dat sommige door de Duitsers in omloop gebrachte mythes met de jaren alleen maar sterker zijn geworden. Vluchtig benoemt hij dit fenomeen als een algemeen kenmerk van propaganda. Daarmee wijst hij, wellicht onbedoeld, op een tekortkoming in zijn werk. In dit boek ontbreekt een bredere reflectie op de definitie, betekenis en werking van propaganda als algemeen historisch fenomeen. Hoewel de titel de term *fake news* bevat, gaat de auteur ook niet in op de hedendaagse connotaties die zijn verhaal zouden kunnen hebben. Dat is jammer, te meer omdat hij terecht concludeert dat de gevolgen van de Duitse mediamanipulatie en *Flamenpolitik* voor België amper te onderschatten zijn. Dat geldt ook voor andere voorbeelden van propaganda en *fake news*. Het is jammer dat Yammine hier niet op ingaat, al was het maar om de actualiteit van zijn werk te benadrukken.

Jan Julia Zurné, Radboud Universiteit Nijmegen

Daniel Bellingradt, *Vervlechting van de papiermarkt. De Amsterdamse papierhandel in de achttiende eeuw* (Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2021). 210 p. ISBN 9789087049140. Vertaling van: *Vernetzte Papiermärkte. Einblicke in den Amsterdamer Handel mit Papier im 18. Jahrhundert* (Keulen: Herbert von Halem Verlag, 2020).

DOI: 10.52024/tseg.11524

Papier is een vanzelfsprekend product waarvoor weinig publieke aandacht bestaat. Nieuwsmedia schenken er hooguit aandacht aan wanneer er iets bijzonders mee aan de hand is. Dat gebeurde bijvoorbeeld in 2021, toen de verschijning van boeken en tijdschriften stagneerde door schaarste aan papierpulp. In de historiografie is de belangstelling voor papier eveneens gering. Daniel Bellingradt, hoogleraar *Buchwissenschaft insbesondere Historische Kommunikationsforschung* aan de universiteit van Erlangen-Neurenberg, maakt in *Vervlechting van de papiermarkt* echter duidelijk dat er wel degelijk veel te zeggen valt over de historische productie van dit materiaal. Bellingradt benadert zijn onderwerp via de handel in Nederlands papier tijdens de achttiende eeuw. Deze variant was toen uitermate geliefd vanwege zijn superieure